

Wojciech Grott | Wojciech Samól

W Gdańsku służyli Polsce

**Polacy w Wolnym Mieście
Gdańsku**

**In Gdańsk, they
served Poland**

Poles in the Free City of Gdańsk

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku / Museum of the Second World War in Gdańsk

Gdańsk 2023

Słowo wstępne

Drodzy Czytelnicy, mogliby się wydawać, że o ludności polskiej, która zamieszkiwała Wolne Miasto Gdańsk, napisano już wszystko. Faktycznie, aktualny stan badań koncentrujących się na tej tematyce pozwala w niemałym stopniu odtworzyć losy osób tworzących tę społeczność. W dużej mierze jednak wiedza ta jest dostępna wyłącznie w lokalnych środowiskach. Stosunkowo rzadko jest ona popularyzowana – przede wszystkim przy okazji rocznic związanych z II wojną światową – nie trafia więc w pełnym zakresie do odbiorców w kraju, nie wspominając o osobach z zagranicy.

Uwzględniając powyższe, z wielkim zainteresowaniem podszedłem do pomysłu stworzenia wystawy poświęconej ludności polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku. Można było ją oglądać na placu przed gmachem Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku od października 2020 r. Bezpośrednią ideą przyświecającą jej powstaniu było upamiętnienie przypadającej na ten sam rok setnej rocznicy utworzenia Wolnego Miasta Gdańska – tworu administracyjnego, który miał być kompromisem godzącym żądania Polski i Niemiec; ostatecznie Gdańsk stał się jednak zarzewiem tragicznego konfliktu. Chcieliśmy pokazać polską społeczność jako fenomen zbiorowości. Choć Polacy stanowili mniejszość na tle niemieckojęzycznych mieszkańców, pozostawali nad wyraz aktywni politycznie, społecznie, kulturalnie oraz sportowo. Działali bowiem w myśl hasła „W Gdańsku służymy Polsce”, dumnie prezentowanego na transparenecie w trakcie jednego z wielu inicjowanych przez nich wydarzeń.

Przygotowanie niniejszej publikacji, która jest oczywistą konsekwencją wspomnianej wystawy czasowej, wydało mi się naturalne. Poprzez dwujęzyczną formę trafia ona do odbiorców, którzy wcześniej nie mieli sposobności, by dowiedzieć się czegoś o Polakach w Wolnym

Preface

Dear Readers, it might seem that the subject of the Polish population inhabiting the Free City of Gdańsk has been fully exhausted in countless publications. In fact, the current state of research makes it possible to reconstruct, to no small extent, the fate of the people who made up that community. However, most of this knowledge is only available locally. It is relatively rarely disseminated – primarily on the occasion of anniversaries related to World War II – and its reach across the country is limited, and even more so internationally.

Considering the above, I welcomed with enthusiasm the idea of creating an exhibition on the Polish population in the Free City of Gdańsk, which has been launched in the plaza in front of the building of the Museum of the Second World War in Gdańsk in October 2020. The immediate idea behind its creation was to commemorate the 100th anniversary, celebrated in 2020, of the creation of the Free City of Gdańsk, an administrative construct that was supposed to be a compromise reconciling the respective demands of Poland and Germany; however, in the end, Gdańsk became the hotbed of a tragic conflict. We wanted to show the Polish community as a collective phenomenon. Despite being a minority among the German-speaking population, Poles remained extremely active politically, socially, culturally and in sports. They were guided by the motto, “In Gdańsk, we serve Poland”, proudly displayed on a banner during one of the many events.

It seemed only natural to me that this publication should follow the aforementioned

Mieście Gdańsku. A to przecież pracujący i działający w nim Polacy jako jedni z pierwszych doświadczyli okrucieństw II wojny światowej. Popularnonaukowa forma narracji o tej społeczności pozwala zapoznać się z jej historią oraz – w co gorąco wierzę – zachęca do pogłębienia wiedzy na jej temat.

Misją Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku jest zachowanie pamięci o wydarzeniach z lat 1939–1945 – w wymiarach ogólnoswiatowym, krajowym i regionalnym. Społeczność polska w Wolnym Mieście Gdańsku, mimo że okres jej aktywności przypadał na lata poprzedzające konflikt, stała się bezpośrednim świadkiem i uczestnikiem wydarzeń zapowiadających II wojnę światową, przepowiadających również jej hekatombę, która już od pierwszych chwil tak boleśnie doświadczała Polaków.

Zachęcam Państwa do lektury. Mam nadzieję, że wiedza wyniesiona z książki autorstwa Wojciecha Grotta i Wojciecha Samóła pozwoli dogłębniej zapoznać się z losami polskiej społeczności Wolnego Miasta Gdańska. Trzeba pamiętać o tym, że Polacy, działając w czasach skrajnie trudnych, mimo wielu problemów aktywnie krzewili swój patriotyzm. Ich dokonania są nam nad wyraz bliskie. W Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku staramy się zawsze iść za ich przykładem, tak by móc powtórzyć za przedwojennymi patriotami: „W Gdańsku służyliśmy Polsce”.

Dr hab. Grzegorz Berendt
Dyrektor Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

exhibition, as its obvious consequence. Being bilingual, it reaches an audience that previously had little opportunity to learn about Poles in the Free City of Gdańsk. And, after all, the Poles who worked and acted there were among the first to experience the atrocities of World War II. The popular science form of the narrative about this community allows one to get acquainted with its history and, I fervently believe, encourages the reader to deepen their knowledge of the subject.

The mission of the Museum of the Second World War in Gdańsk is to preserve the memory of the events of 1939–1945 – in global, national and regional dimensions. The Polish community in the Free City of Gdańsk, which was active in the years preceding the conflict, became a direct witness to and participant in the events foreshadowing World War II and foretelling its hecatomb, so painful for Poles from its very first moments.

I encourage you to read on. I sincerely hope that the book authored by Wojciech Grott and Wojciech Samól will give you insight into the fate of the Polish community of the Free City of Gdańsk. It should be remembered that Poles, faced by extremely difficult historical times, actively cultivated their patriotism despite multiple obstacles. Their accomplishments are very dear to us. At the Museum of the Second World War in Gdańsk, we try to follow in their footsteps so that we can echo the pre-war patriots: “In Gdańsk, we serve Poland”.

Grzegorz Berendt, PhD DSc
Director of the Museum
of the Second World War in Gdańsk

Od autorów

Szanowni Czytelnicy, niniejsza publikacja jest rozwinięciem treści zaprezentowanych na wystawie czasowej, której wernisaż odbył się 6 października 2020 r. na placu przed Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku. Celem ekspozycji było ukazanie codziennego życia mniejszości polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku w międzywojniu. Z jednej strony lata 1920–1939 były okresem rozwoju i prosperity nie tylko dla obywateli gdańskich, lecz także dla osób reprezentujących w mieście interesy innych grup, w tym te związane z Rzeczpospolitą. Z drugiej strony był to również czas podsycania niepokojów, które miały sprzyjać interesom III Rzeszy, w tym konfliktu narodowościowego. Wydarzenia te znalazły swój okrutny dla wielu Polaków finał po 1 września 1939 r., kiedy to Niemcy – masowo i z premedytacją – rozpoczęli planową eliminację elit społeczności polskiej zamieszkującej zarówno Gdańsk, jak i szerzej Pomorze.

Wystawa ta stała się zatem hołdem dla tysięcy Polaków mieszkających w Gdańsku, którzy w toku ówczesnych wydarzeń, często za swój stosunek do ojczyzny, zapłacili najwyższą cenę. Przedsięwzięcie to było skierowane nie tylko do gdańszczyzan, lecz także do wszystkich odwiedzających Muzeum gości, w tym tych zagranicznych, którzy chcieliby pogłębić wiedzę na temat historii międzywojennego Gdańska. Należy nadmienić, że ekspozycja otwierana była w trakcie pandemii koronawirusa, a mimo to zgromadziła na placu muzealnym wielu gości. Znaleźli się wśród nich przedstawiciele duchowieństwa, politycy – tak lokalni, jak i władz centralnych – prezesi oraz członkowie stowarzyszeń, goście specjalni i odwiedzający Muzeum. Stanowili oni niejako terazniejsze odbicie wszystkich grup społecznych, których tematem zajęli się kuratorzy wystawy. Co istotne, honorowy patronat nad wystawą objął prof. dr hab. Piotr Gliński, wiceprezes Rady Ministrów, minister kultury i dziedzictwa narodowego. W trakcie wernisażu odczytano

From the authors

Dear Readers, this publication is a continuation of the temporary exhibition, opened on 6 October 2020 on the plaza in front of the Museum of the Second World War in Gdańsk. The purpose of the exhibition was to show the daily life of the Polish minority in the Free City of Gdańsk between the wars. On the one hand, 1920–1939 was a period of development and prosperity not only for Gdańsk's citizens but also for those representing other interests in the city, including those associated with the Republic of Poland. On the other hand, it was also a time of unrest fuelled by the interests of the Third Reich, including the nationalist conflict. These events ended fatally for many Poles after 1 September 1939, when the Germans – on a large scale and deliberately – began the systematic elimination of the elite of the Polish community in Gdańsk and in the entire Pomerania region.

Thus the exhibition pays tribute to the thousands of Poles living in Gdańsk who, in the course of the events that followed, often paid the highest price for their loyalty to their homeland. It reaches out not only to Gdańsk's residents but also to all visitors to the Museum, including foreign visitors, who would like to know more about the history of interwar Gdańsk. It should be mentioned that the exhibition was opened during the coronavirus pandemic, and yet it attracted numerous visitors to the museum plaza. Among them were representatives of the clergy, politicians – both local and central authorities – presidents and members of associations, special guests, and visitors to the Museum. They were, so to speak, a present-day reflection of all the social

także list przesłany przez Jarosława Sellina, sekretarza stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. O wystawie i losach Wolnego Miasta Gdańska opowiedział też dr hab. Grzegorz Berendt, będący konsultantem naukowym tej ekspozycji.

Należy również podkreślić, że od wernisażu aż do lata 2021 r. wystawę odwiedziły dziesiątki tysięcy gości Muzeum, turystów i mieszkańców. Oprócz atrakcyjnie zaprezentowanej treści, bogato ilustrowanej i uzupełnionej o materiały archiwalne, powodzeniem cieszyła się sama forma ekspozycji nawiązująca kolorem i bryłą do muzealnego budynku. Projekt wystawy – autorstwa prof. Konstancji Pleskaczyńskiej – przyciągał widzów także po zmroku, kiedy podświetlone plansze prezentowały się wyjątkowo okazale.

Jako współautorzy ekspozycji chcielibyśmy wyrazić wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się najpierw do jej powstania, a następnie pozwolili na rozwinięcie i uwiecznienie efektów wcześniejszych prac. Dziękujemy współautorom scenariusza wystawy – dr. Marcinowi Kłodzińskiemu i Markowi Zambrzyckiemu. Składamy szczególne podziękowania dr. hab. Grzegorzowi Berendtowi, dyrektorowi Muzeum II Wojny Światowej, oraz dr. Markowi Szymaniakowi, zastępcy dyrektora MIIWŚ ds. naukowych, za życzliwość, wsparcie i cenne uwagi merytoryczne. W pracy nad niniejszą publikacją znacząca była również pomoc recenzenta, dr. hab. Przemysława Olstowskiego. Dziękujemy też Natalii Gawryluk, Natalii Maliszewskiej i Michałowi Mikołajczakowi z Działu Wydawniczego MIIWŚ za opracowanie graficzne albumu, korektę tekstu i sprawne poprowadzenie całego procesu redakcyjnego.

Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja stanowić będzie wartość dodaną w budowaniu i rejestrowaniu historii Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku. Była to społeczność doświadczona trudnościami zarówno przed wybuchem II wojny światowej, w jej trakcie, jak i po zakończeniu tego konfliktu zbrojnego.

Cześć ich pamięci!

Autorzy

groups that the exhibition addressed. Significantly, the exhibition was held under the honorary patronage of Prof. Piotr Gliński, Deputy Prime Minister and Minister of Culture and National Heritage. A letter sent by Jarosław Sellin, Secretary of State at the Ministry of Culture and National Heritage, was also read during the opening. Grzegorz Berendt, PhD DSc, the scientific consultant, also spoke about the exhibition and the history of the Free City of Gdańsk.

It should also be noted that from the opening until the summer of 2021, the exhibition was attended by tens of thousands of museum visitors, tourists and locals. Visually attractive, richly illustrated and featuring archival material, the design of the exhibition, matching the colour and shape of the Museum building, also contributed to its success. The exhibition, designed by Prof. Konstancja Pleskaczyńska, also attracted viewers after dark, when the displays looked particularly impressive.

As co-authors of the exhibition, we would like to express our gratitude to all who first contributed to its creation and have now made it possible to elaborate on and immortalise the effects of our work so far. We are also grateful to the co-authors of the exhibition script – Marcin Kłodziński, PhD, and Marek Zambrzycki. We would like to thank Grzegorz Berendt, PhD DSc, the Director of the Museum of the Second World War, and Marek Szymaniak, PhD, Deputy Director of Research, for their kindness, support, and valuable professional comments. Our reviewer, Przemysław Olstowski, PhD DSc, also contributed significantly to this publication. We would also like to thank Natalia Gawryluk, Natalia Maliszewska and Michał Mikołajczak of the Museum's Publishing Department for the graphic design of the album, proofreading of the text, and efficient management of the entire editorial process.

We hope that this publication will provide valuable input to reconstructing and recording the history of Poles in the Free City of Gdańsk. As a community, they were strongly affected by events from before the outbreak and during and after World War II.

Glory be to their memory!

Authors

Obszar i symbole Wolnego Miasta Gdańska

Administrative Region and Symbols of the Free City of Gdańsk

Wolne Miasto Gdańsk (WMG) było odrębnym tworem administracyjnym umiejscowionym pomiędzy Polską a Niemcami. Miało własną flagę, herb oraz hymn – *Für Danzig* („Dla Gdańska”), który z uwagi na swój proniemiecki wydźwięk propagandowy nigdy nie był jednak akceptowany przez gdańskich Polaków. Obszar blisko 2 tys. km² obejmował nie tylko ośrodek miejski, lecz także okoliczne terytoria, w wielu miejscach zasiedlone przez zwarte skupiska ludności polskiej.

The Free City of Gdańsk (FCG) was a separate administrative creation located between Poland and Germany. It had its own flag, coat of arms and anthem, *Für Danzig* (“For Gdańsk”), which, however, due to its pro-German propaganda overtones, was never accepted by Poles in Gdańsk. An area of nearly 2,000 square kilometres covered not only the urban centre but also the surrounding neighbourhoods, many of which were densely populated by Polish communities.

Flaga i herb WMG

Domena publiczna

Flag and coat of arms of the FCG

Public domain

Spis treści

Table of contents

Słowo wstępne / Preface

5

Od autorów / From the authors

7

Obszar i symbole Wolnego Miasta Gdańska / Administrative Region and Symbols of the Free City of Gdańsk

9

Rozdział 1 / Chapter 1

Geneza Wolnego Miasta Gdańska / Genesis of the Free City of Gdańsk

17

Rozdział 2 / Chapter 2

Władze Wolnego Miasta Gdańska / Authorities of the Free City of Gdańsk

27

Rozdział 3 / Chapter 3

Spółczesność polskie w Wolnym Mieście Gdańsku / Polish society in the Free City of Gdańsk

37

Rozdział 4 / Chapter 4

Antypolonizm / Anti-Polonism

45

Rozdział 5 / Chapter 5

Polskie urzędy / Polish offices

53

Rozdział 6 / Chapter 6

Wojskowa Składnica Tranzytowa / Military Transit Depot

63

Rozdział 7 / Chapter 7

Gospodarka Wolnego Miasta Gdańska / Economy of the Free City of Gdańsk
a sprawa polska and the Polish question

73

Rozdział 8 / Chapter 8

Życie kulturalne ludności polskiej / Cultural life of the Polish population

81

Rozdział 9 / Chapter 9

Polskie szkolnictwo / Polish education

91

Rozdział 10 / Chapter 10

Polscy sportowcy / Polish athletes

101

Rozdział 11 / Chapter 11

Kościół katolicki w życiu Polaków / Catholic Church in the life of Poles
w Wolnym Mieście Gdańsku in the Free City of Gdańsk

111

Rozdział 12 / Chapter 12

Polskie organizacje społeczno-polityczne / Polish socio-political organisations

119

Rozdział 13 / Chapter 13

Zbrodnie na polskich gdańszczanach / Crimes against Polish residents of Gdańsk

129

Zakończenie / Conclusions

141

Kalendarium / Timeline of events

143

Źródła cytatów / Citation sources

151

Wykaz skrótów / List of abbreviations

153

RECENZENT / REVIEWER: dr hab. / PhD DSc Przemysław Olstowski
REDAKTOR PROWADZĄCY / CHIEF EDITOR: Michał Mikołajczak
REDAKCJA TEKSTU POLSKIEGO / EDITOR OF THE POLISH TEXT: Edyta Chrzanowska / e-DYTOR
KOREKTA TEKSTU POLSKIEGO / PROOFREADING OF THE POLISH TEXT: Natalia Maliszewska
PRZEKŁAD NA JĘZYK ANGIELSKI / TRANSLATION INTO ENGLISH: Grzegorz Fik
KOREKTA TEKSTU ANGIELSKIEGO / PROOFREADING OF THE ENGLISH TEXT: Skrivanek sp. z o.o.
SKŁAD I OPRACOWANIE GRAFICZNE / TYPESETTING AND GRAPHIC COMPOSITION: Natalia Gawryluk

ZDJĘCIA NA OKŁADCE / COVER PHOTO: Grupa polskich uczniów przebrana w stroje gdańskie w trakcie nierozpoznanej uroczystości. 1920–1938 (AAN) / A group of Polish students wearing traditional Gdańsk outfits during an unknown event. 1920–1938 (AAN)

ZDJĘCIA ZAMIESZCZONE W PUBLIKACJI POCHODZĄ Z: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowego w Gdańsku, Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk, domeny publicznej, Instytutu Pamięci Narodowej, kroniki parafii Chrystusa Króla w Gdańsku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Muzeum Gdańska, Muzeum Marynarki Wojennej w Gdyni, Muzeum Pomorza – Cyfrowego Muzeum Dziedzictwa Kulturowego Województwa Pomorskiego, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie, zbiorów prywatnych Grzegorza Berendta i Wojciecha Grotta.

PHOTOGRAPHS INCLUDED IN THE PUBLICATION COME FROM THE FOLLOWING ARCHIVES AND PRIVATE INDIVIDUALS: Chronicles of the Parish of Christ the King in Gdańsk, Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences, Institute of National Remembrance, Military Historical Office in Warsaw, Museum of Gdańsk, Museum of the Second World War in Gdańsk, National Digital Archives, Naval Museum in Gdynia, Pomeranian Museum – Digital Museum of Cultural Heritage of the Pomeranian Voivodeship, private collection of Grzegorz Berendt, private collection of Wojciech Grott, public domain, State Archives in Gdańsk, The Archives of Modern Records.

Wydanie I

Copyright © 2023 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN 978-83-65957-47-4

WYDAWCA / PUBLISHER

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
/ Museum of the Second World War in Gdańsk
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel. +48 58 766 83 63, +48 58 323 75 34
e-mail: wydawnictwo@muzeum1939.pl
www.muzeum1939.pl

W publikacji wykorzystano
m.in. materiały fotograficzne pochodzące
z zasobów Narodowego Archiwum
Cyfrowego / In the publication
photographic material from the resources
of The National Digital Archives was used

DRUK I OPRAWA / PRINT AND BINDING: Argraf sp. z o.o., Warszawa / Warsaw